

мирования креативности подростков на занятиях по предметам естественно-математического цикла. Исследование показало, что педагог должен уметь сочетать между собой разные приемы, методы и формы развития креативности, в том числе с использованием мультимедиа. Следовательно, перспективу дальнейшего исследования мы видим в изучении проблемы организации подготовки будущих учителей к формированию креативности учащихся в условиях информатизации учебы.

Литература

1. Ананьев Б.Г. Психология педагогической оценки // Избр. психол. труды. – М.: Наука, 1980. – Е 2. – С. 133-267.
2. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества/ Д.Б. Богоявленская– Ростов-на-Дону, 1983. – 183 с.
3. Вишнякова Н.Ф. Креативная акмеология. Психология высшего образования: Монография: В 2-х т. – Т. 1 «Психология развития творческой личности взрослого человека», изд. 2-е, допол. и перераб/ Н.Ф. Вишнякова– Мн.: ООО «Дэбор», 1999. – 238 с.
4. Канн-Калик Основы профессионально-педагогического общения / В.А. Канн-Калик В.А. – Грозный, 1979. – 138 с.
5. Лернер И.Я. Дидактическая система методов обучения/ И.Я. Лернер– М.: Знание, 1976. – 64 с.
6. Основы психологии. Практикум / Ред.-сост. Л.Д.Столяренко. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1999. – 576 с.
7. Психологические тесты / Под ред. А.А.Карелина: В 2-х т. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1999. – Т. 2. – 248 с.
8. Guilford J.P. Some theoretical viewson creativity // Nelson H. (Ed.) Contemporary approaches to psychology. N.Y., 1987. – 119 p.

К. ДЕНЕК ПРО СУТНІСТЬ, ЗАВДАННЯ І ВИДИ КРАЄЗНАВЧИХ ЕКСКУРСІЙ

УДК 377.8
Захарова О.В.

У статті розкриваються погляди видатного польського теоретика педагогічної науки, педагога-практика і організатора К. Денека та інших польських педагогів на сутність, призначення, організаційні форми і види шкільних екскурсій.

Ключові слова: краєзнавчо-туристичний рух, шкільна екскурсія, цінності.

К. ДЕНЕК О СУЩНОСТИ, ЗАДАЧАХ И ВИДАХ ШКОЛЬНЫХ ЭКСКУРСИЙ

В статье раскрываются взгляды выдающегося польского теоретика педагогической науки, педагога-практика и организатора К. Денека и других польских педагогов на сущность, назначение, организационные формы и виды школьных экскурсий.

Ключевые слова: краеведческо-туристическое движение, школьная экскурсия, ценности.

В статье раскрываются взгляды выдающегося польского теоретика педагогической науки, педагога-практика и организатора К. Денека и других польских педагогов на сущность, назначение, организационные формы и виды школьных экскурсий.

Ключевые слова: краеведческо-туристическое движение, школьная экскурсия, ценности.

K. DENEK ABOUT ESSENCE, TASKS AND TYPES OF SCHOOL EXCURSIONS

O.V. Zakharova

The looks of the prominent Polish theorist of pedagogical science, practical teacher-worker and organizer K. Denek and other Polish teachers on essence, setting, organizational forms and types of school excursions open up in the article.

Keywords: regional-tourist motion, school excursion, value.

Постановка проблеми. Формами краєзнавчо-туристичного руху за К. Денеком є колонії, табори (мандрівні і стаціонарні), екскурсії. Під поняттям «шкільна екскурсія» розуміється кожний вихід за територію школи, незалежно від характеру і часу його тривалості, упродовж певного часу, у відповідності із запланованою метою. Екскурсію К. Денек визначає як «цілеспрямований і належним чином організований вихід зі щоденного оточення» [2].

Головними ознаками екскурсій є: чітко визначені цілі; організаційні форми; пересування визначеним попередньо маршрутом пішки чи способом перевезення групи осіб. Остання з ознак відрізняє екскурсії від дитячого шкільного табору [4].

На думку К. Денека, екскурсії є особливою формою занять, які повинні сприяти поглибленню, розширенню і зміцненню змісту освіти. Дослідник вважає за необхідне орієнтацію екскурсій краєзнавчо-туристичного руху – на реалізацію цінностей.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування питання про сутність, призначення, організаційні форми, види шкільних екскурсій у поглядах теоретика педагогічної науки, педагога-практика і організатора К. Денека та інших польських педагогів.

Виклад основного матеріалу. Екскурсії є приємним і корисним доповненням шкільних буднів. Екскурсія є синонімом пригоди, краси після сірих днів щоденної роботи. Її можна порівняти з оновлення всього організму, освіжаючим купанням. Це – «вікно, розчинене у широкий світ» [5], головним її завданням є пізнання дітьми і молоддю малої Батьківщини [4].

Екскурсії – улюблений і бажаний спосіб відпочинку для більшості учнів. Натомість вчителі діляться на обережних прихильників, пристрасних супротивників і декларованих любителів таких виїздів [7]. Звідки така поляризація позицій? Очевидно, справа в тому, що організації шкільних краєзнавчо-туристичних експедицій супроводжують труднощі. Процес їх організації і проведення підлягає багатьом юридичним регулюванням. Від учителів він вимагає значних зусиль, креативності, особливих організаторських умінь і високих психопедагогічних компетенцій. «Мусять бути провідниками по не-

легких стежках пізнання, розуму, мудрості, а понад усе – цінностей». Найважливіші з них зосереджені в т. зв. «тріаді цінностей, які реалізуються під час шкільних екскурсій»: PI – Prawda/Intelekt (Істина/Інтелект), PU – Piękno/Uzucia (Краса /Почуття), DW – Dobro/Wola (Добро/Воля) [3].

Залежно від прийнятого критерію поділу К. Денек виокремлює різні види екскурсій. За об'єктом, на який спрямовано дослідницький інтерес мандрівників, розрізняються *екскурсії біологічні, ботанічні, географічні, історичні, художні, полоністичні, такі, що стосуються соціально-природного середовища* та інші. В рамках такої класифікації можливі подальші поділи. Так, з-поміж біологічних мандрівок виокремлюються екскурсії: ентомологічні, тенологічні, орнітологічні. Історичні екскурсії поділяються на мандрівки: місцеві (поля битв, архітектурні пам'ятники), музейні.

За тематикою екскурсій поділяються на такі, що стосуються:

- політичної історії (місця важливих подій, поля битв);
- культури (архітектура, живопис, статус, музеї, бібліотеки);
- соціально-економічних питань (відвідування установ праці).

Такі екскурсії називаються також *предметними*.

Якщо ж тематика екскурсій охоплює кілька навчальних предметів, тоді йдеться про *комплексні, багатопредметні, міждисциплінарні, інтегровані* або *глобальні екскурсії* [7].

З огляду на кількість учасників, що беруть участь в цій формі навчально-виховних і краєзнавчо-туристичних занять, ми можемо говорити про екскурсії: *індивідуальні, групові, колективні*. Останні є домінуючою формою як у навчально-виховному шкільному процесі, так і в краєзнавчо-туристичній діяльності.

Поділ екскурсій можливий також з огляду на засоби пересування. В такому разі екскурсії можуть бути: *піші, велосипедні, байдаркові, автобусні, залізничні*.

Залежно від місця проведення можна говорити про екскурсії *ближні, короткотривалі, і дальні*, на які призначається більше часу.

Керуючись щаблем і рівнем освіти, виділяються екскурсії для дошкільних навчальних закладів та шкіл: основних (навчання пропедевтичне і систематичне), гімназій, середніх (загальноосвітніх і професійних) і вищих.

Важливим критерієм класифікації екскурсій є час їх тривалості. Це істотний чинник, оскільки саме він головним чином впливає на організацію екскурсій. Грунтуючись на цьому критерії, говорять про екскурсії *короткочасні і тривалі*.

Прикладом перших можуть служити *уїкендові* екскурсії, які також називають *суботньо-недільними*.

Організовані в п'ятницю після полудня, суботу, неділю і свята *уїкендові екскурсії* повинні забезпечувати їх учасникам відпочинок, поєднаний з відвідуванням найближчих околиць місця проживання. З цією метою керівництво шкільних округ, молодіжні організації і Польське Туристично-краєзнавче товариство (ПТТК)¹ організовують уїкенди у шкільних молодіжних хостелах, відкритих від полудня п'ятниці, в суботу, неділю, а також у святкові дні. У поєднанні з перебуванням в неї у хостелах відбувається відвідування місцевості і околиць, організовані для дітей і молоді прогулянки, ман-

дрівки, спортивні ігри, а в разі негоди, осінніми і зимовими вечорами — світличні заняття, вечорниці, красназвчо-туристичні конкурси і турніри. Така діяльність, що є органічною складовою частиною туристичного сезону, привчає дітей і молодь до систематичних екскурсій у вільний від навчання час.

Уткендові екскурсії, котрі називають також *малими формами красназвчого туризму*, мають значні оздоровчі ресурси.

Найдешевшою формою є дослідження найближчих околиць мешкання учнів. Це досконала форма підготовки до дальніх екскурсій і канікулярних мандрівок як вищих форм відпочинку і пізнання національного спадку в регіоні.

У статистичних дослідженнях з галузі туризму називаються *самостійні* та *додаткові* екскурсії, організовані для учасників відпочинку, дитячого табору, постійних таборів.

З огляду на організатора екскурсій і середовища, з якого походять її учасники, розрізняються екскурсії: *загальнодоступні* — пропонувані за принципом відкритого (ринкового) продажу послуг спеціальними туристичними бюро (бюро обслуговування туристичного руху ПТТК, туристичні заклади і організації); екскурсії для колективу певного *закладу праці* (заводські, фабричні тощо) — організовані для працівників і колишніх працівників певного закладу чи установи та членів їх сімей; *шкільні* або *студентські* — організовані для учнів чи студентів.

Чимало авторів (Ц. Шевчик, Я. Бурска, Я. Хелстовська, П. Жондца, Я. Віткович та ін.) приймає за засади класифікації екскурсій цілі і характер їх організації. Керуючись цими критеріями поділу, Ц. Шевчик виділяє екскурсії: *загальнокрасназвчіві, патріотичного характеру, господарські, історичні, культурно-освітні, педагогічні (предметні), етнографічні, природничі, землеробські*. «Обставинні» екскурсії мають на меті виїзд на урочистості, з'їзди, річниці, святкування. Якщо метою виїзду є відвідування місць, пов'язаних з боротьбою за свободу, мучеництвом, військовими подвигами тоді йдеться про екскурсії патріотичного характеру. Відвідування об'єктів, що належать до різних секторів, відділів і галузей народного господарства та техніки, є предметом господарських екскурсій. Знайомство із закладами культури (театрами, будинками культури, концертними залами, бібліотеками, музеями, картинними галереями, виставками) і освіти (школами, опікунсько-виховними закладами, виховними установами), закладами позашкільного виховання (молодіжними будинками культури, палацами молоді, йорданівськими садами, центрами позакласної праці) є сферою культурно-освітніх екскурсій. Екскурсії, які мають на меті відвідування пам'ятних місць або окремих пам'ятників, музеїв, у яких зібрано експонати, що розповідають про історію і національні традиції, називаються історичними.

Предметне поповнення, поглиблення і фіксація знань, здобутих під час уроків, мають на меті *педагогічні (предметні)* екскурсії.

Етнографічні (фольклорні) екскурсії зосереджуються на вивченні пам'ятників і регіональних особливостей частини країни (вбрання, будівлі, народне мистецтво, звичаї, святкування урочистостей тощо).

Відвідування зразкових сільських господарств, дослідних станцій належить до сфери *землеробських* екскурсій.

Виходи молоді поза межі шкільної території для огляду краєвидів, ландшафтних і національних парків та заповідних лісів називаються *природними* екскурсіями. Ближче знайомство з соціальною проблематикою уможливають екскурсії до санаторіїв, госпіталів, дитячих садків і ясел, дошкільних закладів, будинків відпочинку, центрів туризму, рекреації і спорту.

Ц. Шевчик, Я. Бурска, Я. Хелстовська, П. Жондза, Я. Віткович, поділяють екскурсії на *місцеві, краєзнавчо-природничі, науково-дослідні експедиції, соціальні* [1].

Місцеві екскурсії спрямовані головним чином на забезпечення їх учасникам можливості руху. Натомість призначенням *краєзнавчо-природничих* екскурсій є пізнання найкращих куточків краю, пам'яток природи. Вони мають на меті навчання молоді умінню бачити красу довкілля у різноманітних формах і кольорах.

Предметом екскурсій *характеру науково-дослідних експедицій* є, зокрема, пошук мінералів, пам'яток фольклору, історичних матеріалів тощо. У їх результаті виникають збірки, розробки і матеріали для шкільних краєзнавчо-туристичних куточків або предметних майстерень. Екскурсії, пов'язані зі знайомством з виробничими чи культурними об'єктами та людьми у місцях їх праці, мешкання чи відпочинку називаються *соціальними*.

З огляду на цілі і характер екскурсій, Р. Гарайда ділить останні на: *краєзнавчі, туристичні, відпочинкові, товариські і підготовчі* [6].

Кожна з шкільних екскурсій містить в собі всі з названих елементів, але її характер визначається за домінуючим чинником. Більшість шкільних екскурсій мають характер *краєзнавчих мандрівок*, оскільки в них переважає пізнавальний чинник [8].

У рамках кваліфікованого туризму найбільшою популярністю серед молоді користуються піші (низовинні і гірські), велосипедні, байдаркові і парусні екскурсії. Вони об'єднуються під назвою *туристичних екскурсій*. Наприклад, екскурсії полонинами Бещад, що враховує багатий краєзнавчу програму, мають однак туристичний характер. В них на перший план виступають уміння, натренованість та інші характеристики з галузі кваліфікованого туризму. Значно більших кваліфікацій ніж у гірському туризмі, в опануванні техніки пересування на місцевості вимагають велосипедні, байдаркові і вітрильні екскурсії.

Однак найбільшу цінність для різнобічного розвитку особистості молоді людини мають низовинні і гірські піші екскурсії. Вони дають можливість молодим мандрівникам всебічно пізнати територію, провести докладне її обстеження. При цьому бувають задіяні всі відчуття. В горах мандрівник не тільки насолоджується краєвидами; треба переборювати значні труднощі — дає про себе знати втома, котра супроводжує підйом в гори.

Відпочинкові екскурсії містять в собі головним чином компоненти оздоровчої профілактики. До цієї групи належать більшість суботньо-недільних екскурсій, що користуються нічлігами в шкільних хостелах).

Характер, наблизений до відпочинкових мандрівок, мають *товариські екскурсії*. Організують їх найчастіше випускні класи останнього місяця перед іспитом на атестат зрілості або ж після такого іспиту. Такі екскурсії

поєднують в собі елементи відпочинку з товариською зустріччю прощального характеру.

Підготовчий характер мають всі предметні і багатопредметні екскурсії.

Беручи за засади поділу способів туристичної мандрівки, виокремлюють екскурсії *популярного* (доступні для кожного, такі, що вимагають небагато підготовки) і *кваліфікованого* (що вимагають доброї, якісної фізичної і психічної форми та уміння користування відповідним обладнанням, способами пересування по території) *туризму*.

Саме на такому поділі ґрунтується класифікація екскурсій, подана у Розпорядженні Міністра національної освіти і спорту від 8 листопада 2001 року щодо умов і способу організації екскурсій дошкільними закладами, школами і краєзнавчо-туристичними закладами [8]. Тут називаються предметні, краєзнавчо-туристичні і кваліфіковано-туристичні екскурсії. Перші з них ініціюються і організуються вчителями окремих предметів для одного або кількох класів, згідно з програмою навчання. Ці екскурсії організуються в рамках позакласних і позашкільних занять, уроків. Якщо екскурсії влаштовуються у добре освоєній місцевості, і вони не вимагають від учасників спеціалізованої підготовки, тоді – на думку авторів названого Розпорядження – вони вважаються краєзнавчо-туристичними. Кваліфіковані туристичні екскурсії – ті, які вимагають спеціальної підготовки учасників та користування ними спеціальним обладнанням (велосипед, мопед, мотоцикл, автомобіль, лижі, байдарка, човен, вітрильник).

У практиці ПТТК усталився поділ екскурсій на *terenovі, міські, гірські, до закладів праці*.

У навчально-виховній і краєзнавчо-туристичній діяльності екскурсії не завжди мають такий однозначний характер, як це подано вище. Під час їх організації найчастіше поєднуються елементи різних видів екскурсій.

Якому з окреслених видів екскурсій варто надати перевагу в шкільній, позакласній і позашкільній практиці – географічній чи природничій спрямованості, спеціалізованим історичним, технічно-економічним чи літературним? [4]. Очевидно, що критерієм тут має бути комплексність екскурсії. На користь комплексних екскурсій свідчать досить помірні видатки на їх організацію, забезпечення різних навчальних предметів та виконання вимоги врахування кореляції між ними у реалізації навчальних програм. Комплексним екскурсіям відає перевагу і сама молодь. За них висловлюється в анкетах, що стосуються різних форм навчально-виховних занять, організованих поза стінами школи.

Висновки. Шкільні екскурсії стали постійною складовою шкільних програм після відновлення незалежності Польщі 1918 року. Польські вчені-педагоги звертають увагу на те, що реалізація багатьох навчальних предметів вимагає організації шкільних екскурсій. До їх поширення у Польщі спричинився бурхливий розвиток харцерства, шкільного краєзнавчо-туристичного руху і молодіжного спорту.

Кожна екскурсія поєднує в собі різні елементи, а визначення її виду має умовний характер. Тому істотною методичною вимогою вважається необхідність класифікації екскурсій за домінуючою ознакою.

У навчально-виховній шкільній і позашкільній практиці і краєзнавчо-туристичній діяльності перевага надається комплексним екскурсіям з огляду

як на досить помірні видатки для їх організації, так і на їх користь у справі реалізації навчальних програм різних дисциплін. Належним чином організовані, проведені і осмислені екскурсії допомагають учням засвоювати культурні, історичні, звичаєві цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. J. Burska, J. Chelstowska, P. Rządca, J. Witkiewicz, *Sekrety dobrej drużyny*. Warszawa 1983.
2. K. Denek, *Wycieczki we współczesnej szkole*. Poznań 1997, s. 21.
3. K. Denek, *O nowy kształt edukacji*, Toruń 1998, s. 158.
4. K. Denek, *Ojczyzna - naczelna wartość krajoznawstwa*, «Ziemia» 2000, s. 111-130.
5. W. Gilewski, *Kłopot czy przygoda*, «Gazeta Szkolna» 2005, nr 18, s. 21.
6. R. Hacıda, *Turystyka i krajoznawstwa w szkole*, Zielona Góra 1978.
7. J. Jankowski, *A tak na wycieczki...*, «Gazeta Szkolna» 2007, nr 21, s. 21.
8. Dz.U. RP 2001, nr 135, poz. 1516.

---

¹ *Польське Туристично-краєзнавче товариство (ПТТК) утворене шляхом об'єднання Польського Краєзнавчого і Польського Татранського Краєзнавчого Товариств; 17 грудня 1950 р. відбувся перший з'їзд ПТТК Головним завданням ПТТК було визначено керівництво всім туристично-краєзнавчим рухом у Польщі. Основою діяльності ПТТК є гуртки і секції, створювані у школах, на промислових підприємствах, в організаціях, у військових частинах.*

ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ КУЛЬТУРЫ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ ДЕТЕЙ

УДК: 37.014.24+172.3+172.023

Бартенева И.А.

В статье рассмотрена актуальная проблема воспитания толерантности у детей как показателя культуры межэтнических отношений. Раскрыта сущность понятий «толерантность», «межэтнические отношения», «этническая толерантность». Обобщены результаты диагностики уровня развития толерантности у подростков. Сформулированы основные направления программы воспитания толерантности у детей.

Ключевые слова: толерантность, межэтнические отношения, этническая толерантность.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПОКАЗНИК КУЛЬТУРИ МІЖЕТНІЧНИХ СТОСУНКІВ ДІТЕЙ

Бартісєва І.О.

У статті розглянуто актуальну проблему виховання толерантності у дітей як показника культури міжетнічних стосунків. Розкрито сутність понять «толерантність», «міжетнічні стосунки», «етнічна толерантність». Узгадально наведено результати діагностики рівня розвитку толерантності у